

Érdekes növénynevek III.

páviángyökér J. Babiana (P. 203). A magyar növénynév a tudományos latin *Babiana* (< holland *babianer*, R. *babiaen* 'majom, pávián') nemzetségnévvel függ össze, amelyet a növénynek azért adtak, mert azt majomeleséggént hasznosították.

pocokrépa R. 1783: *putzók-répa* 'Helianthus tuberosus' (NclB. 419), 1835: ua. (Kassai 4: 166). N. Nsz. 250: *pucok répa* 'ua.' | Bálint 2: 139: *pocokfarkú répa* (Szeged) 'rövid növésű, vastag répafajta'. A pocok rágcsáló neve a botanika magyar szaknyelvének összetett növényneveiben ma nem használatos, csupán a népi növényismeret terminológiájában fordul elő, elsősorban metaforikus terminusokban. A *pocokrépa* is ilyen alakfestő elnevezés, a *csicsóka*, társnevéen *földi alma* (~ német *Erdapfel*, francia *poire de terre* [NclB. 419]) népnyelvi neve. Benkő József révén került magyar fűvészeti szakkönyvbe. Későbbi botanikusok nem vették fel nómenklatúrájukba, csak Kassai József „gyökerészó szótárában” bukkan föl, de a népnyelvben máig használatos.

pocokfarkú uborka J. kígyóuborka (Bálint 2: 139). A jellegzetes alakú, hosszúkas uborka alakfestő neve Szeged környékén a pocokfarkú uborka. A *kígyóuborka* ma a termesztett uborka egyik kultúrváltozatának, a *Cucumis sativus* var. *anglicus*nak (P. 144) a széles körben elterjedt neve. (Ez az uborkafajta is Magyarországon, mint manapság sajnos szinte minden, elsősorban importáru.)

pondrófű J. *Anagallis arvensis* (Ethn. 48: 151). R. 1775: ua. (Csapó 288), 1925: ua. (HGY. 2: 268). A magyar írásbeliség igen korai forrásaiban már (mezei) *tikszem* néven emlegetett növény *pondrófű* társneve e növénynek a népi orvoslásban való felhasználására utal. A Felvidéken a népi gyógyászat fontos gyógyfüve: „pondró esetén a *pondrófüvet* megcsavarni és a sebbe nyomkodni, vagy kenyérben, tésztaféleiben beadni, mire az állatból kipereg a pondró” (Ethn. i. h.). Csapó József 1775-ben veszett állatok marása ellen ajánlja: „akit a dühös állat megmart, annak sebjét e fű kinyomott levélvel vagy vizével kell mosni. A fű porát gyakran etessék vele”. A pondrófű mai latin *Anagallis* nemzetségeve igen régi, ókori eredetű növénynév (Dioszkuridésznél görög *anagallisz*; Pliniusnál latin *anagallis*).

polipbromélia J. *Hechtia* (P. 209). A magyar összetételben az utótag a latin *Bromelia* (R. 1807: MFüvK. 222) nemzetségnévből származik, amely – Linné jóvoltából – Olof *Bromel* svéd botanikusnak (1639–1705) állít emléket. De a latin nemi elnevezés is személynévi eredetű, J. Hecht (megh. 1837) porosz hivatalnok nevét őrzi. A *polip* előtag minden bizonnyal a növény számos kacskarin-gós szárára utal.

ökörakadály R. 1845: ua. 'Resta bovis' (Műsz. 351). A névadás szemléleti alapja az, hogy – amint ugyanott olvassuk – „ha az ökrök ekével ének gyökerére akadnak, kénytelenek megállni, olyly szélesen elterjednek ének gyökerei a' földben”. A latin fajnévben szintén megvan a 'szarvas-marha, ökör' állatnév (< lat. *bos*, gen. *bovis* < gör. *bous* 'ua.'). L. még az *ökörgűz*s szócikkét.

ökörérfű, ökörérőfű J. 1. *Helleborus*; 2. keserűfű p.p.; *Veratrum album* (MNöv. 81). R. 1799: N. *ökörérfű* 'Helleborus novus' Pécsvárad, 1808: N. *ökör-élé* 'ua.' Váralja (Kítaibel 167), 1833: N. *ökör-ér-fű* /Bodrog Kisfalud/ (Kassai 1: 27), 1951: *ökörérő fű* 'Helleborus dumetorum' (Soó 211). N. Nyr. 97: 337: *ökörérőgyökér* (Hosszúhetény) 'Helleborus odoros'. Borbás Vince szerint (Nyr. 30: 529) az *ökörérfű* hibás leírás. Az „ökörérőfű e fű értékének természeti tárggyal való kifejezése,

ökröt ér a haszna”. Hihetőbb talán Fialovski névmagyarázata (uo. 320), aki a népnyelvi elnevezés szemléleti hátterét a vastagon vörös erű levélben keresi. Így az elnevezés tulajdonképpen *ökör-érfű*. A Helleborust, azaz hunyort régebben a tüsszentőporok készítéséhez használták fel, Melius már 1578-ban *prösszöktető hunyornak* nevezi (Herbarium). Német neve is *Nieswurz* (HGy. 65), azaz ’tüsszentőgyökér’.

ökörfarkkóró J. *Verbascum* (P. 195); *Verbascum phlomoides* (MoK. 5.20: 9). R. 1395 k.: *eker fark* (BesztSzz), 15. sz. vége: *ewkerfark koro* (Casanate gl.), 1500 k.: *ekerfark* ’de Tapso barbato’ (StrassbGl.), *ewkerfark/koro* ’Tissus verbascus’ (CasGl. 86), 1525 k.: *ewkewrfark* ’Tapsus barbatus’ (Ortus), 1540 k.: *eker fark* (HerbVinc.), 1578: *ökör fark* ’ua.’ (Herbarium 146), 1585: ua. (Cal.), 1588: *ökör-fark* (FrankHasznK. 19), 1590: ua. ’Candela regia, verbascum’ (SziksZF. 11), ’Tapsus’ (uo. 29), 1595: ua. (FK. 115), 1604: *ökörfarkfű* ’Verbascum, Asphodelus’ (MA.), 1643: ua. (Com:Jan. 223), 1662: *eökör farkkorro* (PróbOrv. 302), 1703: *ökör fark kóró* (Botanicon), 1708: ua. (PP.), 1728: *ökörfarkú fű* ’ua.’ (OklSz.), 1752: *ökör-fark kóró, -virág* (PaxCorp. 305 és 223), 1762: *ökör-fark-fű* ’Verbascum’ (PP. 952), 1767: ua. (PPB.), 1775: *ökörfark* (Csapó 203), 1783: ua. ’Wollkraut’ (NclB. 339), 1792: *ökör fark* [Váli 185], 1793: *ökörfarkkóró* ’ua.’ [Földi 37], 1798: ua. [Veszelszki 437], 1800: N. ua. Izsák (Kitaibel 167), 1807: *ökör farkkóró* ’Verbascum’, *ökörfarkfű* ’Asphodelus’ (MFüvK.), 1813: ua. (OrvF. 382), 1832: *ökörfark-fű* ’Verbascum’ (Kreszn. 2: 96), 1833: ua. (Dankovszky 707), *ökör-fark-kóró* ’ua.’ (Kassai 1: 357), 1843: *ökörfark* ’Verbascum’, *ökörfarkfű* ’Asphodelus ramosus, Orobancha major’, *ökörfarkkóró* ’Verbascum thapsus’ (Bugát 325), 1867: ua. (CzF. 4: 1161), 1896: (Pallas 13: 643), 1925: ua. (MF.). N. Nyárádi 95: ua. (Marosvásárhely) | MNy. 4: 33: ua. (Réty) ’Verbascum Austriacum és hozzá hasonló Verbascum-ok’ | Zelnik 20: *ökörfark burján* (Bogdánfalva) ’Verbascum phlomoides’ | Nagy 17: *ökörfarkutējakóró, ökörfarku fű* (Nagyváty) | Péntek–Szabó 328: *ökörfarok* (Erdély) ’ua.’ | Nyr. 86: 440: ua. (Kopács) ’Corydalis cava’, 441: *ökörfarkkóró* (Várdaróc) ’Verbascum thapsiforme’ | Nyr. 29: 18: ua. (Kiskunság) | SzegFüz. 2.: 166: *ökörfark* (Szászfenes, Bonchida) | FöldrKözl. 22: 64: *ökörfarkú kóró, ökörfarkkóró* (Balaton mell.) ’Verbascum; Centaurea scabiosa’ | Kovács 26: *ökörfark* (Szigetköz) ’Verbascum phlomoides’ | NéprÉrt. 33: 241: *ökörfarkkóró* (Cserszegtomaj) ’ua.’ | Herman:Pászt. 682: ua. (Alföld) ’Verbascum thapsus’ | Péntek–Szabó 301: ua. (Bánffyhyunyad, Nyárszó), *ökörfarok* (Sztána) ’ua.’.

Alakfestő elnevezés; a gyapjas-bolyhos, gyakran kunkorodó virágok egy hosszú tengelyen ülnek. A növény szára, levelei is molyhos szőrrel borítottak. A régi, találó magyar belső fejlődésű névnek idegen nyelvekben nincs megfelelője. A magyar nevet Melius összefoglaló névnek szánta, az *ökörfark* alaptagú jelzős szerkezetek tíz önálló növényt különböztetnek meg, A szó alapjelentése mutatja a névadás szemléleti alapját. (Hasonló növénynevek pl. a *cickafark, macskafark, lófark, bárányszakáll, borjúfarkfű, üszőfark*.) A molyhos ökörfarkkóró német neve *Wollkraut* (Boerner 391), amelynek a magyar *gyapjúfű* ’ua.’ (MNöv. 71) a megfelelője. A *szőszös ökörfarkkóró* binominális latin nevében az előtag, a *Verbascum* már Pliniusnál előfordul, és a *barbascum* megváltoztatásából keletkezett. A *barba* ’szakáll’ szóból ered (*Barbascum* ’szakállas’). Ez a jellegzetes szőrzetre utal, levelét szőrök szegélyezik; vö. olasz *barabasso, barabasco* (MoK. 5.20: 9). Feltűnő növény; a talajon lévő tölevélrózsa közepéből egyenes, magas szár nő fel, a végén bugás virágzattal. Az ökörfarkkóró tájnyelvi neve Zemlénben és Nagykőrösön az *ökörfarkvirág* (MNöv. 143), *ökörfarkkóró-virág* (Nép és Nyelv 3: 187) R. 1884: N. Deregyő (Nyr. 13: 235). A *molyfogó ökörfark* (Term. 36: 130) ’Verbascum blattaria’ nagyon hasznos növény, Plinius szerint magához csalogatja a molyokat, ezért Rómában *molyfűnek* (= *blattaria*) nevezik. Mint azt Mollay Erzsébet írja (Növénynevek Mélius Herbariumában. Bp., 1983: 57), a molyhos ökörfarkkóró egyik társneve, a *királygyertya* azon alapul, hogy a száraz növény hosszú szára könnyen ég. A görögöknél *phlomosz*, azaz ’lángoló’ volt a neve. Az ókorban ugyanis szárát szurokba mártva fáklyának használták, a leveléből gyertyakanócot, olajmécseshez kanócot készítettek. A mi *királygyertya* elnevezésünket a németből fordították; vö. *Königs-kerze* ’ua.’ (Boerner 371), amely a régi latin *candella regia* (HGy.) megfelelője. *Misegyertya* (MNöv. 143) neve toktermése alapján keletkezett.

A növénynek régi története van a gyógyításban is. Növényteni családneve, a *Scrophulariaceae* a *scrofula* szóból származik, amely – a tuberkolózis egyik formájával azonosított – krónikus nyirokcsomó-duzzanat régi kifejezése.

ökörfarkú csengettyűke R. 1864: *ökörfarku csengettyűke* 'Campanula bonomiensis' (Gönczy 126). Metaforikus terminus a javából. Mai neve *csengőcske*, illetve *harangvirág* (MNöv. 42). Ez utóbbi szó szerinti megfelelője a németben a *Glockenblume* 'ua.' (Genaust 120). Mindegyik elnevezés, akárcsak a tudományos nemi név, a *Campanula*, mely a latin *campana* 'harang' kicsinyítő képzős alakja, a jelölt növény virágkoronájának formájára utal.

ökörfej-orchidea J. Stanhopea (Priszter 44). A bűvárkosbor, viaszkosbor (P. 57) társneve. Metaforikus terminus szintén, a virág alakjára vonatkozó elnevezés. A latin *Stanhopea* nemzetségnév az angol politikus és tudós, Philip Henry Earl of Stanhope (1781–1855) nevét őrzi, aki a Medico-Botanical Society of London elnöke is volt.

ökörfülfű R. 1604: *ökörfülfű* 'Intubus maculosa' (MA.), 1708: *ökör-fül-fű* 'ua.' (MA. 180), 1762: ua. (PP. 952), 1832: ua. (Kreszn. 2.:96), 1843: *ökörfülfű* 'ua.' (Bugát 325), 1867: ua. 'katángkóró' (CzF. 4: 1161). Szintén metaforikus terminus. A latin *maculosa* fajnév 'foltos, színes' jelentésű (< lat. *macula* 'folt, szeplő'). Az *Intubus* nemzetségnév eredetileg ókori növénynév.

ökörgűzs J. *Ononis spinosa* (MNöv. 83). R. 1578: *ökör gus* 'Resta bouis, Anonis' (Herbarium 48), 1643: *ökör gús* 'pásintos fű' (Com:Jan. 24), 1698–1703: *ökörgusz* 'ekeakadály' (MedBorb. 168), 1783: *ökör-gu's* 'ua.' (NclB. 401), 1832: *ökör-gűzs* 'Ononis' (Kreszn. 2: 96), 1835: ua. (Kováts 147), 1843: ua. (Bugát 325), 1845: ua. (Műsz. 352), 1867: ua. (CzF. 4: 1161), 1894: *ökörguzs* 'Ononis' (Pallas 7: 945). Tudományos latin elnevezése (< görög *onosz* 'szamár') *spinosa* (< lat. 'tövíses') a növény föld feletti részének jellegzetességét írja le. Az *ökörgűzs* név esetében azonban fontosabb a föld alatti rész, a növénynek ugyanis nagyon szívós a gyökérzete. Ez a magyarázata következő hasonneveinek is: *ekeakadály* (R. 1578: *Éke akadaly, Éke tarto fű* 'felette erős a gyökere [Herbarium 48]), *N. ekenyűg, eketartófű, ördögűzs* (MNöv. 83), *ökörakadály*, illetve az utóbbi német megfelelője, az *Ochsenbrech* (Herbarium 48). Vö. még ném. *Ochsenkraut, Stalkraut* 'ua.' (NclB. 401).

ökörhagyma A göcseji Zalabaksán 1943-ban gyűjtött nyelvjárási növénynév, a jelentés megadása nélkül. Szétszedett leveleit daganatra kötik, mert eloszlatja azt (NéprÉrt. 35: 82). Másutt is ismert a nyelvjárásokban; vö. *ökörhagyma, jurda* (Almamellék, Lukafapuszta, Terecseny [Nyr. 97: 333]). Az utóbbi *jurda* nevet a cigányoktól vették át, akik az *ökörhagymát* fiatalon szívesen fogyasztják.

ökörkalács J. *Carlina acaulis* (Péntek–Szabó 328). N. uo. 215: ua. (Magyarvalkó) 'ua.'. A *bábalalács* társneve Kalotaszegen, ahol jól ismert, fogyasztják is a gyerekek, mint arra az összetételek *-kalács* utótagja is mutat.

ökörnyál R. 1834: ua. Hegyalja 'Tela araneorum' (Kassai 3: 398), 1843: ua. (Bugát 325). Ha-sonneve: *bikanyál*. Ma már növénynévként nem használatos a szó, a levegőben lebegő pókhálószerű lakat jelöli.

ökörnyelv J. 1. borágó; 2. farkasszem (MNöv. 143). R. 1500 k.: *eker nyelw* 'Buglossa' (HerbVinc.), 1520 k.: *ökör nieluð fīw* 'Borago' (uo.), 1525 k.: *ewkewr nyēlwew fīw* 'Buglossa' (Ortus), 1533: *ökör nylue* 'ua.' (Murm. 1421), 1560 k.: *eökör nyelu* 'Arnoglossa lingua bouina herba est'; *ökör nyelu* 'Buglossa herba' (GyöngySzt. 2063; 3193), 1570: *ökör nyelw fw* 'Buglossa; Ochsenzung' (KoGl. 178), 1570 k.: *eokēr nyēlw fw* (Ars Medica 642), 1585: *ökör nyelo borago* 'ua.' (Cal.), 1588: *eökör nyelu* 'Buglossa' (FrankHasznK. 18), 1590: ua. (SzikszF. 10), 16–17. sz.: *koz ökor nyelw* 'Echium, Lycopsis' (Erlanger Herb. 170), 1604: *ökörnyelvfű* 'Euphosynum' (MA.), 1643: *mezei, vad ökör nyelw* (Com:Jan. 25), 1653: *ökör nyelw fű* (Apáczai: Magy.Enc. 217), 1669: *ökör nyelw* (Nadányi 508), 1683: *ökörnyelvű* 'Borago' (Nyr. 40.:112), 1703: *ökörnyelw* (Botanicon), 1708: *ökör-nyelw fű* 'Euphosynum, Buglossum' (MA. 180), 1762: ua. (PP. 952), 1775: ua. (Csapó 204), *ökör-nyelw* 'Echium vulgare, Buglossum, Alcanna, Anchusa' (uo. 205), 1780: *ökör-nyelw-fű* 'Anchusa officinalis' (Benkő József levelezése. 108), *kerti ökör nyelw* 'Borago officinalis' (Phytologicon 94),

ökörnyelv-fű 'Buglossum' (uo. 101), 1783: ökor nyelv-fű 'Ochsenszunge' (NclB. 333), 1792: ökor nyelv (Váli 184), 1793: ökörnyelvűfű (Földi 41), 1798: ua. (Veszelszki 111), 1807: ökörnyelv fű 'Anchusa officinalis', piros, vagy vad ökörnyelvű fű 'Anchusa tinctoria' (MFűvK. 153), 1813: ökörnyelv (OrvF. 382), 1832: ua. (Kreszn. 2: 96), 1833: ua. 'Buglossum' (Dankovszky 707), 1835: piros ökörnyelv fű 'Anchusa tinctoria' (Kassai 4: 127), 1843: ökörnyelv 'Borago' (Bugát 325), 1845: ua. (Műsz. 352), 1867: ökörnyelvű 'ua.' (CzF. 4: 1161), 1893: piros ökörnyelv 'Alkana Tausch' (Pallas 2: 628), ökörnyelvű 'Buglossum gärtn.' (uo. 13: 643). N. Zelnik 10: ökörnyelve (Lészped) 'Symphytum officinale' | Péntek–Szabó 219: ökörnyelv (Győrővásárhely, Inaktelke, Nádasdarác, Szucság) 'Cirsium canum'.

A német R. *wild Oschsenszunge*, *Scharfochsenszunge* (Erlanger Herb. 170), *Ochsenszungenkraut* 'ua.', *Ochsenszunge* (DWb. 2695) és a magyar név szó szerint egyezik. Tükörszóval állunk szemben a román *limba boului* 'Cirsium canum' (Péntek–Szabó 175), [R. 1783: *limbá bouluj* 'ua.' (NclB. 410)], a cseh R. *wolowy yazyk plany* 'ua.', lengyel R. *wolowy iezyk* 'ua.' (Erlanger Herb. 170), szlovák *planý wolový jazyk* (szó szerint a Márton-féle mű vad ökor nyelv fű neve), *wolový gazýček* 'Echium vulgare' (StSl. 5: 135) esetében is, és ezeket nem a különböző nyelveket beszélők gondolkodásának analóg volta hozta létre. Mind a latin *buglossos* 'nagynyelvű, tulajdonképpen ökörnyelvű' jelentésű szóra vezethetők vissza. Már Pliniusnál olvasható a *buglossos* növénynév, mely a görög *bouglossz-szosz*, *bouglosszon* 'ua.' (Dioszkuridész) (< gör. *bousz* 'tehén, ökor' és *glossza* 'nyelv') átvétele. A középkori fűvészeknél szerepel a latin *lingua bovis* is. Az elnevezés alapja a növény érdes, durva és nyelv alakú levele.

A piros ökörnyelv hasonnevei (*pirosító fű*, *báránypirosító* uo.) szintén a szép pirosra festő gyökérre utalnak.

ökörnyelvgomba J. *Fistulina hepatica* (MNöv. 124). R. 1899: *ökörnyelvgomba* 'ua.' (Istvánffi Gy.: A magyar ehető és mérges gombák könyve. Bp., 162), 1911: *ökörnyelv gomba* 'ua.; Boletus buglossum' (Nsz. 223). A májgomba (tölgyfagomba) társneve. A régebbi tudományos *Boletus buglossum* név utótagjából került az ökörnyelv a gombanévbe. A franciában *foie de boeuf*, az olaszban *lingua di castagno rossa*, *fung lingua*, az angolban *vegetable beef-steak* (Istvánffi i. h.). A mai tudományos elnevezésben a *hepatica* fajnév a görög *hepar*, gen. *hepatosz* 'máj' szó származéka, és – akár a német *Leberblümchen* (PbF. 212), azaz 'májvirágocská' (és természetesen a magyar *májgomba* is) – a gyógyhatásra utal. További német neve is *Leberreischling*, *Leberpilz* (Genaust 251).

ökörnyelvűfű J. *Onosma* (MNöv. 204). R. 1911: *ökörnyelvűfű* 'Onosma' (Nsz. 221). A vértő további nevei: *csacsigyom*, *vérfő* (MNöv. i. h.). A németben is megvan az *Ochsenszunge*, azaz ökörnyelv növénynév. Mai *Onosma* nemzetségeve régi görög (Dioszkuridész) és latin növénynév (Plinius), a görög *ónosz* 'szamár' és *oszmé* 'szag' szavakra vezethető vissza.

ökör szem J. *Buphthalmum* (P. 195). R. 1570 k.: *eokörZöm fw* (Ars Medica IV: 10a), 1578: *ökörfzem* 'Buphthalmus' (Herbarium 71), 1584: *ökör zöm* 'ua.' (NomPann. 45), 1585: *ökör szem* 'Regaliolus' (Cal.), 1588: *okerzoem* 'Buphtalmum' (Kr. 87), 1595: *ökör szöm* 'Oculus bouis' (FK. 92), 1596: *okerzoem* 'Oculus bouis vel vaccae' (KamHerb. 320A), 16–17. sz.: *ökör zöm* 'Buphthalmum, Chamaemelum, Oculus bouis' (Erlanger Herb. 133), 1604: *ökörßemfű* 'Buphthalmus' (MA.), 1643: *ökörfzem* (Com:Jan. 25), 1661: *eökör szem* (Kájoni 46), 1703: *ökör szem fű* (Botanicon), 1708: *ökör-fzem fű* 'ua.' (MA. 180), 1762: ua. (PP. 952), 1775: *ökör-szem-virág* 'Rindsaugkraut' (Csapó 206), 1783: ua. 'Chrysanthemum: Leucanthemum' (NclB. 426), 1792: *ökör fzem* (Váli 185), 1807: *ökör szem aranyvirág, ökör szem virág* 'Crysanthemum leucanthemum' (MFűvK. 481), *ökör szemfű* 'Buphthalmum' (uo.), 1832: ua. (Kreszn. 2: 96), 1835: *ökör szem fű* 'ua.' (Kassai 4: 399), 1843: *ökör szemfű* 'ua.' (Bugát 325), 1845: ua. (Műsz. 352), 1867: ua. (CzF. 4: 1163), 1872: *ökör szem* 'ua.' (FKézK. 303), 1966: ua. 1. *Buphthalmum salicifolium*; Szent János virága; 2. Telekivirág; 3. festő pipitér; 4. májvirág (MNöv. 143).

Az *ökör szem* mint növénynév nem a hasonló madárnévből ered, hanem a klasszikus ókori növénytanból ismert *buphthalmum* névre vezethető vissza. Alapja a latin *buphthalmus* (Plinius),

mely a Dioszkuridésznél szereplő görög *bouphthalmon* 'ua.' (< gör. *bousz* 'ökör'; *ophthalmos* 'szem') átvétele. Vö. még újlatin *Oculus bovis* (Erlanger Herb. 133). Az elnevezés szemléleti alapja a növény nagy virágtányérja; vö. Méliusnál (R. 1578: Herbarium 71): „fzéles, el terölt feiér virága, mint az ökör fzeje”. Mint Veszelszki írja 1798-ban, a virág közepén nagy sárga gomb van „mint egy ökörnek szeme, a széleit köröskörül hosszú keskeny virágocskák karimázzák”. Diószegiéknél „virága közepénn sárga, sugári fejekek” (MFüvK. 481).

A német R. 1578: *Rindsaug* 'ua.' (Herbarium 71), 1588: ua. (Kr. 87), 1775: *Rindsaugkraut* (Csapó 206) tulajdonképpen 'tehénszem' jelentésű, de megvan az *Ochsenauge* 'Telekia; Buphthalmum' (PbF. 504, 129) 'ökörsem' növénynev is. Vö. még román *ochiul-boului* 'Scilla bifolia' (DRM. 140), szintén az *ökor* és a *szem* szavakból lett képezve; francia *oeil de boeuf*, olasz *occhio de bue* (Csapó 206), lengyel R. *wolowe oko* 'Buphthalmum', cseh R. *wolowec, kwietec* 'ua.' (Erlanger Herbarium 133), illetve cseh *volovec vrbolistý* 'ua.' (Hradský: Magyar–cseh nagyszótár. Bp., 1989, II: 291).

Kardos Albert (Nyr. 37: 216) – mint többek között a *madárhúr* esetében is tévesen – azt kifogásolja, hogy a Magyar nyelvújítás szótára ezt a debreceni fűvészkönyvben előforduló elnevezést, amely szerinte a Diószegi–Fazekas szerzőpáros szóalkotása, nem vette föl. Nyilvánvaló a szótörténetből azonban, hogy nem ott bukkan föl először, a szó keletkezése jóval a nyelvújítás előtti időkre vezethető vissza.

ökörsemke J. Tradescantia (MNöv. 194). Nálunk nem honos dísznövény metaforikus elnevezése Bugacon.

ökörszemszilva R. 1753: *ökörsem szilva* (Posoni kert 561), 1814: *ökörsem* 'egy fajta nagyszemű gyümölcs' (Peretsenyi Nagy L.: Orod 64), 1867: *ökörsem szilva* 'igen szép nagy szemű szilvafaj' (CzF. 4: 1163). N. Nyr. 31: 175: *ökörsem* (Nyíregyháza, Újtelektanya) 'szilvafajta'. Az ökor nagy szeméhez való hasonlítás, a nagy szemű gyümölcs a névadás alapja. Az 1814-es adat az *ökörsem(ű)* *szilva* típusú szókapcsolatból keletkezett tapadással.

ökörszemszőlő J. Ochsenauge (MNY. 3: 375). R. 1726: *ökörsemű szőlő* (Balassa I.: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. 1991: 117), 1730-as évek: *ökörsemű* (Rózsás L.: A szőlőművelés átalakulása Baranyában a XIX. században. Bp., 1961, 5), 1780: *ökörzem* (Prónay P.: A' szőlőknek plántálásáról. Pest: 62), 1812: *ökörsemű kék* (Patay Á.: Az alföldi 15), 1825: *fekete ökörsem* (Balassa i. h. 125), 1829: *ökörsem* (Azon 8), 1845: ua. (BVO. 107), 1854: ua. (Kertészeti Füzetek 108), 1856: ua. (Gyürky A.: Vinczellérek könyve. Pest, 134), 1870: *ökörsemű* (CzF. 5: 1445), 1896: *ökörsemű szőlő* 'francia oeil de boeuf noir' (Pallas 13: 644), 1935: *ökörsem* (Révai 17: 723), 1968: *ökörsemű kék* 'gros colman' (Kozma Pál: Csemegeszőlő. Bp.), 1988: *kék ökörsem* 'dobrelabi' (Csepregi–Zilai: Szőlőfajta-ismeret és -használat. Bp., 346). A népnyelvben H. Frisch: Verschetz (Versec, Vršac). Wien, 1982: 298: német *Ochsenaugen*, 299: *Ochsnaugn* 'ua.' (Versec vid.); R. 1886: *blaues Ochsenauge* (W. Hamm: Das Weinbuch. Leipzig: 14).

Ez a sötétkék, gömbölyű, igen nagyszemű (dió nagyságú bogyójú) szőlő magyar nevét a franciából való részfordítással kapta; vö. *oeil de boeuf noir* (Pallas 13: 644). A filoxéravész előtt elterjedt szőlőfajtánk volt. Az *ökörsem* szó elsősorban madárnév a magyarban, amely latin és német szavak tükörfordításával keletkezett. Már 1596-ban jelölt azonban növényt is 'csillagöszírozsa' jelentéssel (MNY. 58: 496); a fenti forrásokban szőlőt, 1814-ben pedig 'egy fajta nagyszemű gyümölcsöt' (Peretsenyi Nagy L.: Orod 64), míg 1867-ben az *ökörsem-szilva* (CzF. 4: 1163) – szintén egy nagyszemű – szilvafajta elnevezése. Keletkezésének indítéka az ökor nagy szeméhez való hasonlatosság.

ökörsemvirág J. Chrysanthemum leucanthemum (MNöv. 126). R. 16/17. sz.: *ökor zöm* 'Chrysanthemum' (Erlanger Herb. 133), 1775: *ökor-szem-virág* 'Buphthalmum, Bellis major pratensis, Consolida media, Bellis sylvestris' (Csapó 206), 1783: ua. 'Chrysanthemum' (NclB. 417), 1798: *ökorzem-virág* (Veszelszki 212), 1815: *ökor-szem virág* 'Chrysanthemum, Leucanthemum' (Kassai B 201), 1833: *ökor-szem-virág* 'ua.' (Dankovszky 707), 1835: *ökor-szem* 'arany virág' (Kas-

sai 4: 63), *ökör szem virág* 'Chrysanthemum leucanthemum' (uo. 4:399), 1843: *ökörszem, ökör-szemvirág* 'ua.' (Bugát 325), 1845: ua. (Műsz. 352), 1867: *ökörszem-aranyvirág*, N. *ökörszemvirág* 'ua.' (CzF. 4: 1163), 1911: *ökörszem aranyvirág* 'Chrysanthemum' (Nsz. 223). N. Szabó–Péntek 99: *ökörszem* (Árapatak) 'Chrysanthemum leucanthemum' | Nyr. 12: 477: ua. (Szolnok-Doboka m. Domokos) 'Anemone Triloba'.

Kör alakú, sárga közepű virágáról nevezték el így e növényeket, különösen a margaréta színeződése és virágainak kerekése hasonló az ökör szeméhez. „Közepén egy nagy, aranyszínű gömb vagyon” – mint Csapó jellemezte. A német *Rindsauge*, azaz tehénszem 'Chrysanthemum leucanthemum' (Dankovszky 707), *Kalbsauge*, azaz 'borjúszer', francia *Oeil de boeuf* 'ua.' (NclB. 418) szintén ezen a névadási szemléleten alapul.

ökörszív-annóna J. *Annona reticulata* (P. 32). R. 1894: *ökörszívű anóna* 'a fa, a gyümölcs' (Vörös 135), 1974: *ökörszív* 'ua.' (Uránia 1:300), 1985: ua. (Surányi 148), 1989: *ökörszív annóna* (Vörös 135). Nagyon finom egzotikus gyümölcs jelölésére szolgál a magyar szaknyelvi kifejezés, társneve az *ökörszív alma* (Priszter 127). A latin *Annona* nemzetségnév egyébként a haitin beszélt taino *anon* 'ua.' (PbF. 82) szóból került át, a magyar *annóna* a latin szaknyelvi szó átvétele. Az *ökörszív*, illetve az *ökörszív-annóna* a német *Ochsenherz*, *Ochsenherzannone* 'ua.' tükörfordítása (Vörös 135). Idegen nyelvi megfelelője az angol *bullock's heart*, francia *coeur de boeuf*, orosz *anona szemcsataja* 'ua.' (uo.). Mint Vörös Éva írja, a névadás alapját „a gyümölcs sima felszínű, szív alakú, vörösesbarna színe képezte. Az *ökörszív alma* szintén tükörszó a németből; vö. *Ochsenherzapfel*.”

öszvérfü R. 1845: ua. 'Hemionitis' (Műsz. 355). A régi forrásokból fordítással átvett növénynevünk. A görög *hemiónosz* 'öszvér' (tulajdonképpen 'félzsamár') névvel elkeresztelt fűfélék ezek az állatok szívesen legelik. A névadás alapja azonban mégsem ez, a Dioszkuridésznél szereplő régi görög *hemionítisz* növénynevén olyan növényt jelöl, amelynek sem virágja, sem magja nincsen; természetesen már az antik világban ismert volt a szamáröszvérek és lőöszvérek terméketlensége.

özkáposzta R. 1884: ua. 'Spartium scoparium' (ErdL. 23: 790). N. Nyr. 97: 340: ua. (Veszprém, Somló vid.) 'ua.'. Ennek a növénynek – ugyanazon a vidéken – az azonos névadási szemléletű *nyúlkáposzta* a hasonneve.

özlábgomba J. *Macrolepiota procera* (MoK. F.2: 22). R. 1584 k.: *ewz lab* 'Lepiota procera' (NyTudÉrt. 80: 30), 1601: ua. (FungPann. 274), 1675: ua. (Sterbeeck), 1901: *öz-lábú gomba* (NyTudKözl. 455), 1911: *özláb* (Nsz. 224). N. NyTudÉrt. 80: 30: *özláb* (Szentgál) | Nyr. 30: 323: *öz-lábú gomba* (Heves) | Botanikai Közlemények 41: 113: *özlábgomba* (Mátra) 'Lepiota procera'. Clusius művében – nyilván Beythe István tájékoztatása alapján – 1601-ben az szerepel, hogy „a magyarok *ewz lab*-nak hívják, mi szerintem nem talál, a németek *Watzling* néven ismerik”. Istvánffi Gyula (A Clusius-codex mykologiai méltatása. Bp., 1900) ezzel szemben azt írja, hogy a „márványos tönk olyanforma, mint a levágott, megszártított özlábszár, a mit korbácsnyélnek stb. használnak” (76). Alakleíró elnevezés ezek szerint. Annál is inkább, mert az özlábgomba színével, mintájával is hasonlít az özre. Kalapja barnán foltosodik. Feltűnően hosszú tönkje szintén barnán tarkázott, az öz lábára emlékeztet.

A németben egy másik gombát, a *Cantharellus cibarius*-t jelölik hasonló összetétellel: *Rehfüßchen* (M. 447), azaz 'özlábacska'. Biztosan a németből való ugyanennek a gombának a 17. sz. végétől a Buda környéki német települések nyelvjárásainak hatására elterjedt *kukimuki*, *kukimuki* [< nem. *Guckenmücke* (Molnár 1987: 315), *Kuckenmucken* 'Psalliotia' (uo. 319)] elnevezése.

özgomba J. *Hydnum repandum* (MNöv. 145). R. 1911: *özgomba* 'Hydnum imbricatum' (Nsz. 224). Más néven sárga gereben (uo.). Az *özgomba* újabbkori átvétel. Tükörfordítással a németből kölcsönzött kifejezés, vö. *Rehpilz* 'ua.' (M. 447).

özsaláta J. *Smyrnum perfoliatum* (MFV. 2: 446). R. 1843: *özsaláta* 'ua.' (Faller J.: Növényeink a népies gyógyászatban. Debrecen. 51), 1911: ua. (Nsz. 224). Tájnyelvi elnevezései: gyapor

és lópetrezselyem (uo.). *Őzsaláta* nevét egyrészt élőhelyéről, másrészt a nagy, szárölelő levelek üde, salátazöld színéről kapta. Igazi otthona mészkőhegységeinkben, bükkösökben, hárs-köris sziklaerdőkben van a Mecsektől a Bükkig.

őztapló J. *Trametes cervina* (Priszter 160). A tudományos latin faji elnevezésben ugyan nem az őz állatnév, hanem a latin *cervus* 'szarvas' szerepel, de nyilván az őzek is fogyasztják a szarvasokon kívül ezt a gombát, amelynek német neve is *Hirschtrüffel* (Genaust 144).

A NEM KÖZISMERT RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

- Ars Medica = Lencsés György: *Ars Medica*. Kéziratos orvosbotanikai mű. 1570 k.
 Azon = Azon sokféle szőlőfajoknak lajstroma, a' mellyeket egy érdemes hazánkfia... (A' Bétsi Magyar Újság mellé Toldalékul). Bécs, 1829.
 Bálint = Bálint Sándor: *A szögedi nemzet I–II*. Szeged, 1976–77.
 Boerner = F. Boerner: *Taschenwörterbuch der botanischen Pflanzennamen*. Berlin, 1966.
 Botanicon = Th. Dorstenius: *Botanicon*. Frankfurt, 1540. A füveskönyvbe bejegyzett magyar növénynevek 1703-ból.
 BVO. = Höbling Miksa: *Baranya vármegyének orvosi helyirata*. Pécs, 1845.
 Csapó = Csapó József: *Új füves és virágos magyar kert*. Pozsony, 1775.
 Dankovszky = Dankovszky, G.: *Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum*. Pozsony, 1833.
 DRM. = *Dicționar romin–maghiar*. Bukarest, 1964.
 ErdL. = *Erdészeti Lapok*. Budapest, 1882–.
 Erlanger Herb. = Az erlangeni Universitätsbibliothek (Egyetemi Könyvtár) latin Herbariumának növénynevei (16. és 17. sz. fordulója).
 Ért. = *Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből*. (MTA) Pest, 1870/71
 FK. = Beythe András: *Fives kőnöv, fiveknek es faknac nevőkről, természetokról es hasznokról*. Németújvár, 1595.
 FKézK. = Hazslinszky Frigyes: *Magyarhon edényes növényeinek füvészeti kézikönyve*. Pest, 1872.
 Földi = Földi János: *Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvéstudományról*. Béts, 1793.
 FungPann. = C. Clusius: *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis Historia* (a Rariorum Plantarum Historiához csatolva). 1601.
 Genaust = H. Genaust: *Etymologisches Wörterbuch*. Basel–Boston–Berlin, 1966.
 Gönczy = Gönczy Pál: *Pestmegye és tájéka viránya*. Pest, 1864.
 Herbarium = Melius Juhász Péter: *Herbarium az faknac füveknek nevekről, természetekről és hasznairól*. Kolozsvár, 1578.
 HerbVinc. = *Herbolarium Vincentiae* (a/ 1500 k., b/ 1520 k., c/ 1540 k.) bejegyzései (MNY. 11: 37–38, 131–135).
 HGy. = Magyary-Kossa Gyula: *Hazai gyógynövények*. Budapest, 1925.
 Kájoni = Kájoni János: *Hasznos orvosköny az fáknak és füveknek erejéből*. Kézírási mű 1661-ből.
 KamHerb. = Kamerarius: *Herbarium*. 1596 (MNY. 58: 495–498).
 MUSz. = Budenz József: *Magyar–ugor összehasonlító szótár*. Budapest, 1873–1881.
 Kovács = Kovács Antal: *„Járok–kelek gyöngyharmaton”*. Mosonmagyaróvár, 1987.
 Kováts = Kováts Mihály: *Magyar patika*. Pest, 1835.
 Kr. = *Neue Kreuterbuch* von Jacob Theodor Tabernaemontanus. Fankfurt am Main, 1588.
 Kresznerics = Kresznerics Ferenc: *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal*. Buda, 1831–2.
 M. = H. Marzell: *Alphabetisches Verzeichnis der deutschen Pflanzennamen*. Leipzig, 1957.
 MedBorb. = Becskerekai Váradi Szabó György: *Medicusi és borbélyi mesterség. 1698–1703*. Az azonos című gyűjteményes könyvben. Budapest, 1989.
 MF. = Jávorka Sándor: *Magyar flóra*. Budapest, 1924–1925.
 MFüvK. = Diószegi S.–Fazekas M.: *Magyar Fűvész Könyv*. Debrecen, 1807.
 MNöv. = Csapody V.–Priszter Sz.: *Magyar növénynevek szótára*. Budapest, 1966.
 Molnár 1897 = Molnár István: *A szőlőművelés és borászat kézikönyve*. Budapest, 1897.
 Műsz. = Kováts Mihály: *Háromnyelvű fejtő műszótár*. Buda, 1845.

- Nadányi = Nadányi János: *Kerti dolgoknak le-írása*. Kolozsvár, 1669.
- Nagy = Nagy Rózsa: *Adatok a Baranya megyei Nagyváty...* Kolozsvár, 1943.
- Natter = Natter-Nád Miksa: *Virágos könyv*. Budapest, 1939.
- NclB. = Benkő József: *Nomenclatura Botanica*. (in Magyar Könyv-ház I.) Pozsony, 1783.
- NomPann. = C. Clusius: *Stirpium nomenclator pannonicus*. Antverpia, 1584.
- Nsz. = Cserey Adolf: *Növényosztár*. Budapest, 1911.
- Nyárádi = Nyárádi E. Gyula: *Marosvásárhely és környékén élő tavaszi és nyárelei növények*. Marosvásárhely, 1914.
- OrvF. = Diószegi Sámuel: *Orvosi Fűvész Könyv*. Debrecen, 1813.
- P. = Priszter Szaniszló: *Növényneveink*. Budapest, 1998.
- PaxCorp. = Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis*. Kolozsvár, 1690.
- PbF. = Schubert – Wagner: *Pflanzenamen und botanische Fachwörter*. Leipzig, 1988.
- Péntek–Szabó = Péntek J.–Szabó A.: *Ember és növényvilág*. Bukarest, 1985.
- Phytologicon = Molnár János: *Phytologicon*. Buda, 1780.
- Posoni kert = Lippay János: *Posoni kert*. Nagyszombat–Bécs, 1664–1667.
- Priszter = Priszter Szaniszló: *Növényneveink*. Budapest, 1986.
- PróbOrv. = Révay István: *Próbálós bizonyos orvosságok*. 1662. In: *Medicusi...* Budapest, 1989.
- Soó = Soó Rezső: *A magyar növényvilág kézikönyve*. Budapest, 1951.
- Sterbeeck = F. von Sterbeeck: *Theatrum Fungorum oft het Tooneel der Campernoelim*. Antwerpen, 1675.
- StSl. = *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest, 1955–
- Surányi = Surányi Dezső: *Kerti növények regénye*. Budapest, 1985.
- Szabó–Péntek = Szabó A.–Péntek J.: *Ezerjófű*. Budapest, 1996.
- Term. = *A Természet*. Budapest, 1898–1944.
- Uránia = Uránia – Növényvilág. I–II. Magasabbrendű növények. Budapest, 1974–1976.
- Váli = Váli Mihály: *Házi orvosi szótárrotska*. Győr, 1792.
- Veszelszki = Veszelszki Antal: *A' növény-plánták' országából való erdei, és mezei gyűjtemény*. Pesth, 1798.
- Vörös = Vörös Éva: *Egzotikus gyümölcsök magyar neveinek történeti – etimológiai szótára*. Debrecen, 1996.
- Zelnik = Halászné Zelnik Katalin: *Moldvai csángó növénynevek* (Csoporthelyi Dolgozatok 36). Budapest, 1987.

Rácz János